

ԳՐԱԿԱՆ

ԴԻՐԵԿՏՐՈՒ ԳՐԱՆ Ի ՎԵՐ.

ՏԻԳՐԱՆ ԵՐԿԱՌ

Պ. Լևոն Կիմիչիկերտան, Տիգրան Երկաթի նուիրած իր հատորով, կը մատուցանէ մէկէ աւելի ծառայութիւններ, մեր մերձաւոր պատմութեան սրտաշարժ մէկ շրջանին, ու աւելի ընդարձակ աստիճանէ մը՝ թերեւ, ընդհանուր գրականութեան, հայ գրագէտի մը անունը տարածելով զԵպի մեծ համակարանը գանգուածներուն, այս անգամ արժանաւոր, արգար տիպաբոսով:

Նախ, ճշգրիտ, պատմական, ու սառով՝ աւելի կոմպոզիչ շնորհներով ու աստիճմէ բխած սիրովի բաթէթիքով անձնաւորութեան մը կը վերածէ զէ՛մ մը որ, կանխող զարու վախճանին, մեղի համար այնքան խռովայող իրադարձութեանց ընդմէջէն, բախտին էր գացած ինքիմէս փոխուելու, հեռացուելու, անիրազեան, երեւութային իսկութեամբ հէ՛քեաթի հերոս մը զանաւոր ստորհան: Մեր յեղափոխական մամուլը անոր շուրջը իր տարտամ յայտնութիւններով, մեր ընթերցողները անոր ծածկանունը յօդուածներէն, իմ պատմանութեան, անոր անունը փաթթած էին խորհրդաւոր որքան արեւնոտ չլալով մը: ՅՈՒՆՅԱՆ զԵպի մը գրական ծննդը մ. մեր կրթականութիւնը նետեր էին այդ քաղցը, հրաշալի էւրեթիմն ալ, շատ շատերու հետ, անժուժեղի, անիրաւութեան անուշաւորութեան, բայց խորքին մէջ մեղի սիրելի ու աշխատանքը Պ. Կիմիչիկերտանի, կը խորտակէ հէ՛քեաթի. սակայն աւելի անարդկաբանացած, ողբերգութեամբ աւելի համակրելի կը վերերեւ մտքը այդ գրոյցէն: Եւ մեր պարտքը կ'անցնի շնորհակալութեան պարզ սահմանէ մը: Այնքան լքուած ու միանգ հնճ հիմա, արեւմուտքի պոզոտաններուն վրայ, լքուած ուրիշներէ մեղմէ: Ու այդ լքուած պոզոտորդ ամէն փորձ մեղ կը յուզէ խորապէս: Թէև, զրի առնուած, օտար գրագէտի մը պաշտամունքին շուրջ ի վայր, Պ. Կիմիչիկերտանի հատորին կը գտնէ մեր ալ սիրտը, ուղիղ համբով, ըսել կ'ուզեմ տաղանդին ու տաղանդներին համբով:

Յետոյ, այդ հատորին մէջ, մեղի կը տրուի շփումի մտնել այսօր շինած, ուղարուած, նախատեղած անցալի մը հետ: Չեմ գտնոր այդ վէճիւր: Բայց կը փութամ շէտ մը զնել անապարտ ու քիչ մը ամաղկի հաշուէլարգարին, մանաւանդ կամաւոր խեղաթիւրումին վրայ, այնքան թրթիւրային, երազով ու յոյսով այնքան հարուստ այդ շրջանէն:

Հատորին հետքը, այնպէս՝ ինչպէս անկէպ Վիր թիւի այդ էնթէն, անշուշտ գիծերու մեղածանոթ յարկարանքը լի ցուցարներ, մեր միտքին մէջ իր կաղապարը ճաւարտան՝ տիպարին հա-

րազատ նմանութեամբ: Տիգրան Երկաթի ոչ Ռուսիայէն, ոչ Հայաստանէն կուզայ, որպէսզի մեր յեղափոխութեան անարգակց յայտարարները համարէ իր վրայ: Անոր ծննդավայր ջաղաքը, Պոլիս, անոր արիւնին հէ՛քեաթի մը միայն տուաւ: Բայց և այնպէս, ան մեղ կը թռի թեղաբոյ կերպարանքին մէկ բանի կողմը մեր այն թշուառ ու մեծ սերունդին, որ մեր յեղափոխութիւնը ստիպուեցաւ ընդունիլ, իր տաղանդներէն ինչպէս երազներէն խմբուեաւ: Որ խանդավառ ու հաւատայեց, արի որքան միամիտ, լարեան խաղը խաղաց, ուրիշ բանի անկարող ըլլալուն: Խօսքի, զրի, գիւնէ գիւնէ անաւ տաղանքներունց սերունդ մը, մեծ մասը արեւմտեան մշակոյթին մէջ կաղաւթած: Անկէ անունը որ մեռաւ ու առնէ մը որ, այսօր այնքան ալ կորացեամիկ թրեւց շերտներուն մոխիրը կուտեն, չեմ կարծեր որ զժամ ըլլան այս Հնչիւնին, արեւմտեցիկն ուր ուսանին հանդէպ երբ անհնգէն զայն իրենց ճաւառներուն վրայ, հոս կամ վերը, անհուն իր տաղանդը ուսին դարձած, արգարութեան յապալած իր ապետութիւնը յամաճիրով պտղոցիկ խօսելու, գրելու, պահանջելու երկրէն ու երկնէն ինչ որ ըլլաւ իր աստեղնաւոր կեանքին մէջ այնքան միամիտ մեծութեամբ ու արքայութեամբ: Թուրքերն ալ երկինք մը ունենալու են հարկաւ:

Հատորին մէջ կայ Պոլիս մը, մեղ համար այսօր այլևս տարերբոյն չնալրով մը, բայց որքէ ծորող զգայութիւնները այնքան զիւրաւ կը յուզեն մեղ, հատորին վրէ ու տարերբ յոյգերով: Կան կենդի, արեւմուտքին որքան արեւելէն, բոլորն ալ փրկութեային բայց որոնցմէ ոմանց յորինումը այնքան տրտում անդադարաձեւեր կը յայտնէ այդ օրերու մեր հոգեբանութիւնէ: Տիգրան Երկաթի մայրը, հատորին ամենէն խնամուած կենդանապէր, Մարի Պրէլչիկիւրի, երկարած ձգուած է կարծես 1850ի սերունդէն փաթմամբ թշուառ զէ՛մբերու, մօտիկը զրուելու չափ երեւ խանի կողմէ սեւեռուած: Այրիայի անմահանալի ազիլիկներու: Զոն կան տիպարներ հայ ու օտար, նոյն հպանցային թէ՛քնիկով, բայց որմանկարային կատարելութեամբ: Արեւելք՝ իրը զէջուռ անգրթութիւն ու մոսայիսութիւն: Արեւմուտքը, իրը մշակոյթ, բարձր ու արուեստ: Ու հայկական հարցին քով հնչելանակն մը: — Եւ այս բոլորը՝ արագ: Կենդանի, հարազատ ու ժուժկալ վերարտադրութեան մը բարեբոլով:

Պ. Կիմիչիկերտան, այնքան ընդարձակ սա աշխարհը վերերկնելու ատեն, փաստը կուտայ արեւնոտագէտի ապանով քաղի մը, որ գրեթէ չէ վրիպած թերեւ անոր համար որ իր իսկ խառնուածքը հեռաւոր կրկնութեամբ ու հաւատարմի կը մնայ հերոսին: Չեմ կարծեր որ մեր լեռուն գրէ այն կատարելութեամբ որ անկարաւ իր Ֆրանսերէնին մէջ: Անչպէս չէ՞ եղած նաև Տիգրանը: Բայց ապանով եւ որ կը սիրէ մեր ժողովուրդը, ինչպէս կը սիրէ զայն իր գիրքին հետքը, տարերային, արեւմտէն բանաբոլուած սիրով մը:

Երկու հարեւր էնթուս մէջ կէս դար գեանս

զեւէ՛ր Անեւի՛ն։ Անեկա գիտե՛ք թէ մերձաւոր մեր այդ անցաւորին շուրջ ամէն անկարելի, յուշ, զեպերուն որքան խոր արկններով կը խռովին մեր չնաղարտած հոգին։ Մէկ հատիկ բառէ մը, առանէ մը ինչ անհուն զգայութիւններ կը փրթին ու մեր մէջ արշաւի կ'ելլեն, միշտ այդ անցեալէն։

* * *

Գիրքին տէրը, Տիգրանը սակայն, Որ, ծնած Կարապետ Պիլէզիկէի, պիտի մեռնի երեսունը չմաստ (1870-1899), իբրեւ Տիգրան Երկաթ, «համաշխարհիկ» համակրանքի տրուած համաբաւով մը։ Նովալիս մը, Միւսէ մը, Մօրիս Պոտէ մը, Մօրի Պապիքե՛՛մ մը չըլլանք մը վրայ յայտարար խորհրդանշաններ չեն միայն, այլև մարդիւր որոնք տաղանդին ջով դժբախտ սիրտ մըն ալ ունեցան։

Կենսեքը կան որ չեն պատմուի, դրուագներու առատութեամբ, տարօրինակութեամբ, խռնափելով համադրումէն։ Ուրիշներ, ապրումներն շեմութեան մէջ լուսառէլ կամ պատրոզ, կը դառնան իրենց զիպկութեան ու թռուկթի վրայ կը մեռնին անվերադարձ։ Երկանկութեան, դժբախտութեան դեր մը ունին անշուշտ սա արդիւնքին մէջ։ Տարազը, որուն համեմատ երջանիկ ժողովուրդները պատմութիւն չունին, ճիշդ է արդեօք երբ չըլլուի։ Բարի, արդար, հացակուռ ու յորհրդանշան քաղցրին ո՞րքան բան կը հասկնայ անօթի ճերմոցի մը ողբերգութիւնէ։ Տիգրան Երկաթի կենսեքը կենսեք է որրի մը, աղքատի մը, հիւանդի մը, հանճարի մը։

Հիւսիսատաւոր իր հորմէն անեկա ժառանգած է հաւանաբար անհանգստ, կարաւանեան իր հոգին, իր նախնիքներուն անարբաղքելի բուռնութիւնը, մշտնադիմում, խռովութեան, յանգուզելի մայրականութիւնը ու նոյն ատեն հոծ ու տրուտուս գրութիւն մը զգալու։ Մօրմէն՝ իր փափկութիւնը, փոփոխականութիւնը, հուրքը, ռեւերսիան այն քաղցրութիւնը, հրապրը, բայց որ զմայելի տարապով մը սեւեռուած է Մօրիս Պապիկի կողմէ։

«C'était un fragile morceau d'ambre, dégageant un précieux arôme»,

(Le Voyage de Sparte, էջ 103)

Նոյն Պապէսն է որ այդ գիրքին մէջ ուրիշ էլին կը գրէ զարմեալ

«... un jeune oriental, l'Arménien Tigrane, qui faisait avec tout de la poésie...»

(Le Voyage de Sparte, էջ 100)

Ամբողջ գլուխ մը «իւ բարեկամ Տիգրանի» նուիրուած, արեւելտե գայաութեանց հետամուտ այդ գրադէտին մէջ ուր Մօրիս Պապէս վհական պայծառութեամբ մը կը քանդակէ Տիգրան Երկաթի անձնաւորութիւնը։ Կուտած վերջաբանը

«... Մարդոց բարեկամութիւնները գաղափարներու աշխատակցութիւններ են։ Տիգրան ինծի կը զրկէր հանրային իր կենսեքի վաւերաթուղթերը. (բայց) չգրեց բան մը հողատապի մը (pleurésie) մասին որ զայն զգեսնեց 1897ի առ-

բան։ Ուզեց զարմանել զայն եղբայրս, բայց հոն ալ տառապեցաւ բացառաբար ցուրտ ձմեռէ մը վերադարձաւ Աթէնէք ուր ինքզինքը նուազ տխուր կը զգար իր հիւսնադութիւնէն։ Ընդհուպ պարտաւոր ունեցաւ թողուլ սփոփանքի այդ երկիրն ալ և Պալիս հետեւիլ իր մօրը որ բարեկամ, ներու թելադրանքին վրայ եկեր էր զինքը տանելու։ Այդ մայրը մեզ ըսաւ թէ ան նորէն տեսնելով այդ նշանաւոր ծոցը ուր Կալաթայի, էյուսպի, Ստամբուլի բուսնները ծաղուեն հետ անհուն դամբարան մը կը զգագրեն, մընչեց — «գերեզման մը»։

«Մեռաւ Իշխանաց կղզիին մէջ, Մարմարայի վրայ. 1 օգոստոսի 1899ին, 29 տարեկան, ապառած երկարատեւ տառապանքներէ, առանց իր համայնքին նպատակ մը բերելու»։

«Մայրը ցրեց ինծի. «1896ին, զիս ձգած պահուն, Տիգրան, մեր բաժանումին կսկիծը ամօքելու համար կ'ընէր ինծի»։ «Տիգրանին մտրոյ պիտի ըլլաւ դուն», չկասկածելով որ ես մայրը պիտի ըլլայի խեղճ շարաբուած սուրբի մը... Իր մահէն քիչ օրեր առաջ, արեգիւր օրուան մը իրկկանաւորին, ան կ'արտասանէր երեք անգամ առանձին գեղցնիկ և սիրուն աղջկան մը զօր թուղած էր Բարդի և կ'աւելցնէր. «Ճորանս... Աթէնէք...»։

«Թեթեւ ու աղնուական բան մը, այսինքն ասպետական բան մը յափտեանապէս զգալի է մեր երկրին մէջ որ կ'ամբարպնդէ քաղութիւնները, ինչպէս հին Աթէնքը խանդավառներու մտքին մէջ կը զնէ յափի և զգոնութեան այն առաքինութիւնը որոնք Ողիսեսը ըրին իր ամենէն ժողովրդական հերոսը»։

«Տիգրան առեղծուածային կը ճնայ քիչ մը ինծի։ Ի դուր տեղը չէ որ մէկը կ'ըլլայ զաւակը Պաղտատ («) կազմուած տունէ մը, առանց գուշակութիւնք քիչ մը բան ձգելու Լոռէիցի մը համար։ Ան անպայմանօրէն մասնաձեւ կը մզէ զիս, ու, ատուլ երեակայութեան համար օքանելի ընկերակցութեան մը կը հայեարթէ։ Ինչ որ ինծի ցոյց է առած իրմէ, ինծի կը ներշնչէ արեգիտի նշալի մը որ ես վտահարաբ գիտեմ թէ իր վրայ իմ գտնելիքս ամբողջովին յարմար էր նաեւ ինծի։ Ան զրգածած է, առանց զոհանջելու, իմ փառքս հաննայաւ Արեւելի բանաստեղծութիւնը, բայց իր կենսեքն իսկ կը նկատուի սիրուն ճերմութեամբ որ արեւիլքարեմուտք գլխանէ մը։ Տիգրանին կենսեքը մարդը կ'ընդգրաւէ զեպի այն բարձր մարդերը ուր զօրոգութիւնը հեշտանքի կը փոխակերպուի։ Ան ինքզինքը նուիրած էր արեւաւոր շքեղ գործի մը, ան կ'ուզէր իր ժողովուրդին վերադարձնել հնդկական հոգի մը, որպէսզի ըլլար այդ ժողովուրդը իր գերութեան հանդիպ աւելի անհամար, և յուզել աւելի անոնք որ մարդկայնական զգացումներ ունին։

«... «Բարեկամներ ունի մ որոնց կազմա-

(*) Տիգրան Երկաթ իւր ծննդաբանութեան մէջ իր նախնիքները Պաղտատ ալ կ'արարեցնէ, ինչպէս կը վկայէ Մօրիս Պապէս, որ Լոռէիցի էր. (8. 0.)

թիւներ նման է իմինիս և որոնք զբաղան վկայութիւններ տուին ինչի: Անոնցմէ կը նախորդեմ տալ մատաղատի վաղանցտի (éphémère):

(Le Voyage de Sprats, էջ 124-130)

Բայց պիտադրելու համար սա որքեղբութիւնը իր ընտանի տեղոսին ու մթնոլորտին, պէտք է տեսնել այդ տղան, բոլորովին դեռատի ու որը, (հայրը մեռած է շատ կանուխ ւսմութեամբ) անտէն) ձիւրին, շունչին մէջը իր քրորին, մեծ հորը որ պիտի պատմէ անոր նախաստանաւանք երեւակայութեան ինչ որ տասնեակ մը զար բիւրեղացուցած են անոր արեան ճամբաներուն: Տարօրէն խոր, իրաւ, միայն մեզմէ լիովին ըմբռնելի տարազներ՝ որ արեւելքի այլուր գտնար մատոյց իմաստութիւնն, անկէ որ կը լցնէ մեր աղօթքները, քրտնկները, առածները ու ժողովրդային երգերը: Ոչ ներկուած, հեշտախոյզ ու շահախնդիր տպաւորութիւնները լռիկին, ծաւրէրին: Ոչ նոյնիսկ Փարսի արեւելքը որ տարբեր է առաջիններէն:

Պ. Կիւմիւշէկբաշի Տիգրան Երկաթի մարմնեղէն եւ հոգեղէն սա մթնոլորտը վերահաղմած պահուն այցուած է արդեօք իր արինին մէջ խուլ, ալ աղօտացած բայց չմտած փոփոքափայլումներէ որոնք կ'երևան մեզմէ անկախ ու մեզ կը պահեն մեր աւազաններուն, առանց մեր գիտութեան: Արուեստը անգիտակիցին կալուածին կապող տեսութիւնը անխառն չէ թերեւ: Կիւմիւշէկբաշին գիրքին ամենին ինքնաբերական, յաշուչ, ընկալան, արտառուչ էէրը գուպան այդ գետնին(*)։ Ինչ որ հայրը հոգիին հետ կապ է ունեցեր, այդ տղուն առիթով, անգամ մըն ալ կեանք կ'առնէ Պ. Կիւմիւշէկբաշիին գրիկին տակ: Ու առիկա արդիւնքը չէ պատահականութեան: Ազգային, առհասարակ տարբերութեան սա մթերքը Պ. Կիւմիւշէկբաշի շահագործած է սակայն կիրքի արուեստագէտի մը ճաշակովը, խուսափելով լըրացրականութենէն, պրոպականտեան միտքիւնքէն, զանազերծ զգայնութիւններէ, ինչպէս չը գործելով աւելի զղուելի մեղքը իր արինը ուրանալու:

Բայց պէտք է հետեւի այդ որբուկին որ կաւապետ կը կոչուի, ու տասնին նոր մտած կը Զոյիսը, յայինքն անոր նիւթեղէն շէնքը — միւսը պիտի իրաժնուէր անոր կրօնականութիւնն ու պիտի քաշէր զինքը կրկին իր ծոցը, անվախեան հանդիսին — ու կ'անցի Բարլիզ, կոհեականներու կողմէ զեկալմարած հասարակութեան մը մէջ իր ուսումը ընելու: Առատ, յատկանշական էջերու արտագոյնումով մը անոր նամակներէն ուղղուած իր մօր, Պ. Կիւմիւշէկբաշիին կը յաշուի մեզի տալ կարգապետին պատանութիւնը, մօրքին շնորհները, հրատուրը, խոր անոր զգայնութիւնը, մասնաւոր անոր ազնուական զգայնութիւնները, գիտելու, վերլուծելու, մօրթով սորվելու անհնաւան այն ընդունակութիւնները որոնցմէ մաս մը միայն պիտի բաւէր բախաւոր ժողովուրդի մը

զաւակը արգար փառքին առաջնորդելու: Բայց որոնց ամբողջութիւնը չոր հացի պատանին իսկ չապահովէր Տիգրաններու, այնքան առատ վերջին կիսազարուն, իմացականութեան որքան կամէր հակայ իրենց բռնաբերուն տակ վայրանակ: Մեր լիւրջախոսութիւնը, մասնաւոր անոր արեւմտեան թիւր իմէջ քանիներ ունեցաւ այն մարդոցմէն որոնք իրենց երիտասարդ տաղանքը ու նոյնքան երիտասարդ մարմինը չվարանեցան զուհարերելէ:

Պապարտէա: Պ. Կիւմիւշէկբաշի, հասկնալի խղճարութեամբ մը ընդարձակ տեղ է տուած Տիգրան Երկաթի ուսանողութիւնը յազանչող նամակներուն: Իր լրութիւն հասած ու իր զիբը զկոթպած մարդու մը մօտ, այս լոյսերը անհրաժեշտ, ըստ իս լիւր մը խղիւղական կը գտանան երբ այդպէս զէնդողեն պատուա մը կենսաքը վրիպած հանհարքի մը: Տօլլումններուն խաբար զախ հրապարչել է ասիկա որմէ գտնար է ինքզինքը ազատել: Գ'անցնիմ:

Յետոյ, Ամերիկա: Ոչ այսօրուան նման իբրեւ թղթակից, զբոսաշրջիկ կամ մարդիկ, յանախ՝ լիբօրըրի հարեակցի ջիւղով մը զարգմանակուած: Ոչ ալ նման սփոթելի մը պանդոյր ապակտին որ զարացի սեղաններուն վրայ յիշողութեան իր յաղթանակը կը պտոցեն ջաղաճէ ջաղաճ, մասնազարանէ մասնազարան ու կը թռիչ տունաւնասիրել, գրեքըր ձեռնելով, Կիւմիւշէկբաշի նօթելով, արգարացնելու համար իր բրօքանեղաններուն թանձրամտութիւնը: Բայց որուն իրաւան յաղթանակը պիտի ըլլայ իր վերագարծ իր իմացական ոչնչութեան, Գենդիլի և իրական է տիպարը հիմա, լիւր մը ամէն տեղ:

Ամերիկա: Իբրեւ յաշխարհ մը ուր ընկերային կարգ մը երեւոյթները կը սպառնան գոյութի կարգը, զարեւ է ի վեր հաստատուած Քարէկորները կեանքին ու իմաստին: Հոն պիտի ըլլայ Տիգրան Երկաթի իբրեւ կատարի որսորդ անշահախնդիր ճանաչումին, փորձառական, սաքսոն թափանցումին, զգայարաններով ու մօրթով սորվելիք գիտար, ապարան իմաստութեան: Հեռու այդ արեւմուտքին հետ Տիգրան Երկաթի շփումը զինքը ըրած է արուեստ ցմաշ, կրկնակի գիտութեան թիւում մը: Եւսոյ այդ եռագոյնն առնել որով ապրելու երեւոյթը կը զարդի ըլլալէ Եւրոպայի մասնաւոր Արեւելքի հանդարտ, լայնին ու վերջապետական զգայութեան հանդէս մը, զառնալու համար անվախեան մեծաւանջ, առապելաւան շէնքերու հազարաւոր ծակոտիքներէն մը: Անպէս զուր պոռթկող, Տիգրան Երկաթի կը գիտակցի, զան ու անհերքելի ստուգութեամբ, իր մէջ արդէն գոյ, արդէն ամբողջ ու անգիտութիւն արեւելքցիին, անգործն որքան անգործականն: Նոյն առեւն ան կ'ունենայ ներհայեցութիւնը, իբր հակառակորդ պատգամ՝ անբուժելի իր խօթութեան որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ իրարայեւի իր կամքի, աւելի քան զիւրարեւի անօթին մէջ շլամպարեայո իր մարմնին: Յետոյ,

Տիգրան Երկաթի պիտի զառնայ եանքներու

(*) Գիրքին միակ դժբախտութիւնը, չայլ անոր մէջ իր ուզածը պիտի սիրէ, Քրասնային ալ՝ իրը:

արքայութենէն, ոչ՝ այսօրուան չրթուն-վահա-
նորդ գրագէտին նման աւին տեղ կարելի զգա-
յութիւններ Ամբիկլայի կամ Ձիւնաստանի վրայ
յարդարելու և բառ ապաւու, այլ լռելու: Անիկա
իր մտքին կուտութիւնն էր կորսնցուցած այդ ա-
ղետին մէջ:

Վերադարձ Բարիդ:

Պ. Կիւմուշկէտան, միշտ իր տիրական թագ-
թովը, Տիգրան Երկաթի տողերէն կը հանէ Բա-
րիդը: Անշուշտ հատորներ աւաւաւական պիտի
գային նուանելու համար Լոյս Փաղաքին նոյն իսկ
շատ բացառիկ, յատկանշական նկարագրերը, իր
համարին, արդար գեղեցկութեան ու տրտում
խօսութեանց այլատարր, աշխարհադաջացի
ոգիին ամբողջ սարկելով: Փաղաքը դարաւերջիկի
յոյգերուն, ալաւ նշտարձակ իշխաններու որոնք
խառ իրենց կրողորդները վահառքի կը հանեն
այնքան զգուստիկ սակիւրով: Ու մահաւն դա-
տապարտուած ամբոյն, մեծաշուք, անհուն սիր-
տով երիտասարդ հայրենասէրներու, փախած աշ-
խարհին բոլոր երկիրներէն ու ապաստան գտած
անոր հիւրերնակլ ընդդիմներուն, ուտելով օգ ու
երազ ու չմեռնելով: Գաղաքը՝ արեւելքէն ու
հիւսիսէն գիտաւորի պէս փայլուն իշխանուհի-
ներու(*), ճեղքելով երկիրն ու հիւրերը հաւա-
նոր ողբերգութեամբ, տուններ արելով, ամենէն
առաջ անշուշտ տունները իրենց սիրտներուն: Ու
այս պատկերներուն մօտ, իրենց հայրենիքներէն
մազապուր հոն ինկած օտար գոյնով յեղափոխա-
կաններուն կարաւանը, ճաւարանեան տրտու-
թեամբ: Փաղաքը՝ անիշխանականներու: Արեւել-
եան ինքնայարգար արքաներու: (Որքան թիչ
բան կ'ըսեն, կ'ըսան ըսել երբեմն մեր բառերը):
Փառքին, իր բոլոր պողոտաներէն: Գրամին զոր
կուգան մեխելու մանաւանդ չունեցողները: Ու,
անաշ, նաեւ ճաղաքը անիշխան, արմատախիլ
հանձարներուն որոնք պիտի քայլեն անոր պտւ-
վարներուն եղբերէն, Տիգրան Երկաթի շանն,
ունենալով չեղ աչք մը միշտ Սէնի Լոյս մահա-
ղաշտին, բայց ճակատ պարզած զեպի պալատ-
ները, լեռները համբաւին:

Ու, ինչ որ այդ Բարիդը կ'ընէ այլապէս ե-
ղբական, Տիգրան Երկաթի տողերուն մէջ, ան-
տիպարիտելի այն երանգն է, իր մօտ միայն դի-
տաւած զորս զօրախառութիւնը, զրկախորը,
հիւսախորը, հանհարը կը յօրինեն միասնաբար
երբեմն: Ուրիշներու տուածին երբեք չնմանող
անշուշտ: Քրապէտ մը սահմանած պիտի ըլլայինք
այդ տարապտով: Միեւնոյն Տիգրան Երկաթի Բա-
րիդը աւելի է անկէ: Իրաւունք ունին անոնք

որոնք զոյն մը կուտան անօրոյթեան: Մեզի պա-
տահած է զգալ այս գոյնը երբեմն տղոց երեսին:
Բայց զոյնը փառքին անօթութեան, վախճիկին
անօթութեան: Գիտցէ՛ք ուրեմն: Այդ երեք մեծ
անօթութիւնները — հացին, իմաստին ու չիղե-
րուն — իրենց երբեմն ոսկի, երբեմն պողպատ
մուրհին տակ պահած են անոր օրերը, Բարիդէն
առաջ ու Բարիդէն վերջ:

* * *

Պատմել, օգտուելով Պ. Կիւմուշկէտանի ամ-
փոփոմներէն, անոր ճեղքութիւններէն, առա-
ւելապէս հացին մարդէն, նեղութիւններ որոնք
օղակը պիտի լիստաւորէ երբեք, նոյնիսկ Տիգ-
րանի մահէն ետքն ալ, քանի որ հակառակորդ
կարգադրած է որ անոր մայրը իր երեք զաւակ-
ներն ալ թաղէ, նոյն տաւամթիւք պայմաններով,
ու շարունակէ, տակաւին մինչև խոր ձերութիւն:
Յեղուիլ ու չնանիլ՝ այս անգամ ինքը իրեն: Տը-
խուր պարտք արգարու: Լեռնիլ, էլ առ էլ, այն-
քան տարօրէն եղբրական այն տոմարակալու-
թեան որ անոր նամակները մարդկային կոյիծի
անշնչիկի վաւերագիր մը կ'ընէ, տարիներ ու
տարիներ: Կուղէ՞ք սորվիլ թէ ինչպէս ներմա-
կեղէնները մէկ ու կէսի՜ն կը վերածուին, օրին
մէկն ալ ամբողջովին կը մեռնին մեր մարմինն
վրայ: Թէ ինչպէս մեր ոսկերներուն մէջ զարան-
կալ մտածքը կը նուաճուի նորուկ վերաբերուի մը
զաղչութենէն, մեր փողպապները կը զալկանան
ու մեր կօշիկները կ'ամփնան մեզի: Կարացցէ՛ք
Տիգրանին նամակները: Կուղէ՞ք արգահատիլ
մասններուն վրայ որոնք քիչ առաջ թուղթին
կարեցին այնքան թանգ ու նոր զարկու՜մաներ:
Փողովուրդներու հոգեբանութեան վրայ, և հիմա
կը պտտին նուազած, իշուառ գողապաններու վը-
րայ, ծակերը խնայելու անաւոր գիտութեամբ մը
թրթռալով... Կարճ ըլլաւ: Կարճ: Կարճ է
լալ տղուն հետ որուն զրպանին մէջ Քրանքը չի
կայ, այսինքն ժամ մը հացին ապաւնութեանը
մեր քայքայուած ստամոքսին: Միշտ կարեցցէ՛ք
Տիգրան Երկաթի նամակները: Ու աւելին: Բարի-
դի մէջ այս տառապանքը նոյնութեամբ պիտի փո-
խազուրի Պոլիս, ուր անոր հիւանդութիւնը դար-
մանելու համար ստիպողական ծախքերը աղա-
ղակող կը դառնան մինչ անոր մայրը մէկ զրուշ
իսկ չունէ չոգեհաւի ամսական գնելու, կղզիէն ուր
իւր հոգեարքին է սկսած անոր տղան, քաղաք
իջնելու համար:...

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

(*) Բոլիանցի իշխանուհին մը հետ Տ. Երկաթի տի-
րավէպը իր իշեցնէ Մ. Հանքաւի րտան տարիներ
տեղի հոնորարուչակ սէրը: Պաղաքը թաղելու միայն
ծառայող այդ իշխանուհին հայրենիքէն ուրիշ իշ-
խանուհի մըն է ամա որ Տիգրան Երկաթի գրած
է գորովի ու սիրոյ այնքան անուշ խօսքեր: Այս
ամուսնութիւնն ալ վրիպած է սակայն, նման Տիգ-
րանի բոլոր բախճաւուն:

(Մնացեալը յաջորդով)